

विज्ञान आणि स्वभाषा

नेहरूंचे स्तुतिकार नेहरूंची भारतात विज्ञानाचे संवर्धन केले असा दावा सांगतात. पण नेहरूनिर्मित भारताने विज्ञानाच्या क्षेत्रात अभिमानाने सांगता येईल अशी कोणती कामगिरी केली? नेहरूंच्या मृत्यूनंतर काही वर्षांनी माहितीतंत्रकारांनी जगातील देशांची विज्ञानाच्या क्षेत्रात क्रमवारी लावली आहे. विज्ञानावर होणारा खर्च व विज्ञानावर उपजीविका करणाऱ्यांची संख्या यात भारताचा क्रमांक जगात चौथा आहे. विज्ञानात झालेल्या कामाचा राशि किती शोधनिबंध लिहिले गेले यावरून लावल्यास भारताचा क्रमांक ११ वा येतो व या कामाची इतर वैज्ञानिकांनी ठरविलेली गुणवत्ता लक्षात घेतली तर भारताचा क्रमांक ७०वा म्हणजे जवळ जवळ शेवटचा ठरतो.

आजकाल माहितीतंत्रज्ञानात भारताने फार प्रगति केली आहे असा दावा रोज ऐकू येतो. पण माहिती तंत्रज्ञानात देखील जगातील

५५देशाचा क्रमांक लावण्यात आला आहे. भारताचा क्रमांक ५४ व पाकिस्तानचा ५५ वा आहे. शेवटून दुसरा क्रमांक क असणे ही मोठी भूषणावह गोष्ट नाही. कारण आपण पाकिस्तानच्या वर आहोत हे ऐकून पुष्कळांची छाती वर येते. यवढ्यावरून भारतीय सुशिक्षितांची केविलवाणी स्थिती लक्षात यावी. संगणक क्षेत्रात काम करणाऱ्या आमच्या वैज्ञानिकांचे उत्पन्न बरेच आहे. पण अमेरिकेत काम करणाऱ्या वैज्ञानिकांचे उत्पन्न हे भारताचे उत्पन्न समजता येणार नाही. यातील जो भाग ते भारतात पाठवीत असतील तोच भारताच्या उत्पन्नात समाविष्ट करण्यात येऊ शकतो. शिवाय यापैकी पुष्कळसे उत्पन्न हे वैज्ञानिक कामाचे उत्पन्न नसून कारकूनी कामाचे उत्पन्न आहे. अमेरिकेतील डॉक्टर आपल्या व्याधितांशी जे बोलतात ते लेखनिविष्ट असण्याची त्यांना जरूर वाटते. पण अमेरिकेत हे काम महागात पडते कारण तेथे कारकूनी कामाचे वेतन बरेच जास्त आहे. पण संगणकाच्या जमान्यात स्वस्त मजूर बाहेरून आणावे लागत नाहीत. ते ज्या देशात राहतात तेथेच त्यांचे काम त्यांना पाठवता येते व ते झाल्यावर त्यांचे फलित परत देखील आणता येऊ शकते. अमेरिकन डॉक्टर जे बोलतात त्यावर ध्वनिफित तयार करतात व ही ध्वनिफित भारतात पाठवितात. तिच्यावरून येथले संगणक कारकून ते संगणकात टंकित करतात. संगणकात असलेल्या दूरप्रेषण व्यवस्थेने ते परत अमेरिकेत पाठवले जाते. या पाठवण्याला एक क्षण देखील पुरतो.

जे काम याप्रमाणे क्षणार्धात हजारो मैल दूर असलेल्या देशात पाठविता येत नाही ते करण्यासाठी अमेरिकेसारखे देश आपले कारखानेच भारतात काढतात. कारण इथले माहिती तंत्रज्ञानातील

श्रमिक एवढे स्वस्त आहेत की दूर कारखाने काढण्याचा खर्च जमेस धरून देखील हा व्यवहार फायद्याचाच ठरतो.

पण संगणकक्षेत्रात आपल्या लोकांना रोजी मिळते हे वैज्ञानिक प्रगतीचे लक्षण नाही. देशात रोगोपचार करून उपजीविका करणारे लाखो डॉक्टर आहेत. यावरून आयुर्विज्ञानात भारताची फार प्रगति झाली आहे असे अनुमान निघत नाही. कारण हे डॉक्टर जे काम करतात ते दैनंदिन स्वरूपाचे आहे. ते आयुर्विज्ञानात कोणताही शोध लावीत नसतात. त्याचप्रमाणे संगणक क्षेत्रात काम करणारे भारतीय वैज्ञानिक काम करीत असेल तरी ते दैनंदिन स्वरूपाचे आहे. त्याला नवनिर्मिती म्हणता येणार नाही.

भारताने नवा संगणक निर्माण केला असे नेहमी सांगण्यात येते.

पण असा संगणक अमेरिकेत नव्हता व नाही अशातला भाग नाही. अमेरिकेने तो देण्यास नकार दिला असताना भारतीय वैज्ञानिकांनी

तो स्वतःच्या बळावर निर्माण केला ही यात अभिमानाची गोष्ट आहे. पण ही नवनिर्मिती नाही. आम्ही अमेरिकेचा विरोध असताना अणुगोल व उदजनगोल केले यासारखी ही उपलब्धी आहे. आम्ही हे करण्याच्या ३६ वर्षे आधी चीनने अणुगोल व उदजनगोल केले होते. पाकिस्तानाने देखील अणुगोल आमच्या आधीच केला.

विज्ञानाचे महाल

संगणक क्षेत्रातील प्रगति मापताना खालील गोष्टींचा विचार केला जातो. (१) दूरप्रेक्षा व दूरभाषा यांचे जाळे (२) अतिथि संगणक व आतिथेय संगणक. पाहुणचार करणारा आतिथेय संगणक माहितीचा स्रोत असतो उलट अतिथि संगणक हा माहिती घेण्याचे काम करीत असतो. माहिती देणारे ८७ टक्के संगणक अमेरिकेत आहेत. भारतात बहुधा माहिती घेणारे संगणक आहेत. म्हणजे बाहेरच्या देशातून येणार ज्ञान ग्रहण करण्याचे काम मुख्यत्वे: आम्ही करतो. पुरविण्याचे नव्हे. एकूण सर्व ज्ञानाचा स्रोत भारताबाहेर आहे. त्याचप्रमाणे संगणकी माहितीचा स्रोतही भारताबाहेरच आहे. प्रगतीचे लक्षण नसून मागासलेपणाचे लक्षण आहे.

या वर्षी संगणकक्षेत्रातील साऱ्या देशांचा नवीन क्रमांक उपलब्ध झाला आहे. एकूण ५३ देशात भारताचा क्रमांक ५१ वा आहे. म्हणजे पूर्वीच्या परिस्थितीत फारसा फरक पडलेला नाही. या अध्ययनानुसार संगणकक्षेत्रातील प्रगतीचा व शिक्षण भ्रष्टाचार आणि नागरिक स्वातंत्र्य यांचा घनिष्ट संबंध आहे. यापैकी नागरिक स्वातंत्र्य ही बाब फक्त भारतात संगणक क्षेत्र विकसित होण्यास अनुकूल आहे. बाकीच्या दोन नाहीत.

नेहरूंनी भारतात विज्ञानाची वाढ व्हावी म्हणून प्रयत्न केला पण

त्या प्रयत्नांचे स्वरूप पाहता अशा प्रयत्नांनी विज्ञानाची वाढ होऊ शकत नाही हे कोणत्याही कार्यक्षम राज्यकर्त्याला कळण्यासारखे होते. विज्ञानाचे काम करणाऱ्या संस्थांना एक परिपत्रक काढून 'विज्ञानाची वाढ करायची असल्यामुळे तुमच्या खात्यात काय वाढ करायला हवी ते सुचवा' असे विचारण्यात आले. बहुतेक विज्ञान संस्थांत काम करणाऱ्या वैज्ञानिकांचे नेमून दिलेले काम देखील फारसे वेगात आले नव्हते. अमुक दिशेने काम केल्याने सफलता मिळेल व त्यासाठी अमुक सोयी लागतील एवढे कळायलाही कामाचे स्वरूप पुष्कळच पुढे जाणे आवश्यक असते. तसे असते तर वैज्ञानिकांनी अमुक सोयी पाहिजेत अशी स्वतः मागणी केली असती. तशी मागणी नसताना 'सुधारलेल्या देशात विज्ञानावर इतका भाग खर्च होतो. त्याच्या जवळपास आपण खर्च केला नाही तर आपण सुधारलेले न ठरता इतर काँग्रेसजना प्रमाणेच 'गौबरसंस्कृतीचे' ठरू ही नेहरूंच्या विचारांची दिशा होती. सुधारलेल्या देशांच्या इतका पैसा विज्ञानावर खर्च करायला भारताचे सारे उत्पन्न देखील पुरे पडले नसते. तरी आहे त्या उत्पन्नाचा बराच मोठा भाग विज्ञानावर खर्च करावा म्हणजे भारत विज्ञानात प्रगत होईल असे नेहरूंना वाटत होते.

'विस्ताराच्या योजना द्या' असे परिपत्रक आल्यावर 'आतापासूनच काल्पनिक विस्ताराची योजना देण्यापेक्षा काम जसजसे वाढत जाईल तसतशी अधिक सोयीची मागणी करीत जाऊ म्हणजे कोणत्याही सोयी वाया जाणार नाहीत.' असे उत्तर देण्याचे काही वैज्ञानिकांनी ठरविले पण याला ते त्यांच्या कार्यालयातून बाहेर पडण्यापूर्वीच जबरदस्त विरोध झाला. 'असे लिहिणे म्हणजे आपले काम अजून सुरूच झाले नाही असे सांगण्यासारखे आहे व असे उत्तर वाचून सरकार ते देणाऱ्याला नालायक समजेल. ही तरूण वैज्ञानिकांना चांगल्या नोकऱ्या मिळण्याची संधी आहे. ती घालवली तर या तरूणांच्या नाराजीस आपण पात्र होऊ. या हुषार तरूणांना आपण नोकऱ्या दिल्या तर देशाचा पैसा वाया थोडाच जाणार आहे? ते काहीतरी करतीलच' असा युक्तिवाद करण्यात आला व तो बहुतेकांना पटला.

झाले! विस्ताराच्या मोठमोठ्या योजना मांडण्यात आल्या. त्या सर्वांना सरकारजवळ पैसा नव्हता पण जेवढा शक्य तेवढा नेहरूंनी उपलब्ध केला. टोलेजंग प्रयोगशाळांच्या इमारती उभ्या झाल्या. या इमारती जवळपास फिरकणाऱ्या कोणाच्याही नजरेतून सुटण्यासारख्या नव्हत्या. मी दिल्लीची नवीनच बांधलेली राष्ट्रीय भौतिकी प्रयोगशाळा पाहिली तेव्हा भारताचे वैज्ञानिक भवितव्य उज्वल आहे असे मला वाटले. कारण एवढी मोठी केवळ भौतिकीला बाहिलेली प्रयोगशाळा मी ऑक्सफर्डमध्ये देखील पाहिली नव्हती. रामन ज्या वेळी ही प्रयोगशाळा पाहण्यास आले तेव्हा म्हणाले 'तेजातूचा शोध एका झोपडीत लागला होता. या

महालात त्यापेक्षाही मोठे शोध लागावेत अशी अपेक्षा आहे.'

वैज्ञानिक कर्मचाऱ्यांची संख्या व विज्ञानावर होणारा खर्च यात भारताचा क्रमांक जगात चौथा कसा आला हे यावरून लक्षात येईल. विज्ञानाच्या टोलेजंग प्रयोगशाळा उभारण्यात आल्या. त्या लक्षावधी भारतीयांनी पाहिल्या व नेहरू हे भारतात विज्ञानाची गंगा आणणारे भगीरथ आहेत याबद्दल सर्वांची खात्री पटली.

डोंगर पोखरून उंदीर

पण या महालातून तेजातु निघणे तर दूरच जगातील वैज्ञानिकांना मोलाचे वाटतील असे शोधनिबंधही फारसे निघाले नाहीत. या शोधनिबंधाचा दर्जा आम्हाला ७० वा क्रमांक देण्याच्या लायकीचाच होता.

'सुधारलेल्या क्षेत्रात विज्ञानावर इतका पैसा खर्च होतो. आपल्या देशात याच्या तुलनेने काहीच नाही' असे सांगणाऱ्या वैज्ञानिकांना नेहरूंनी विचारले नाही की, 'मी सुधारलेल्या देशांइतका नाही पण इतका पैसा विज्ञानासाठी खर्च करू शकतो. त्याचा विनियोग कसा करावा याची योजना द्या'. अशी मागणी केली असती व सुचविलेल्या योजनांची मोठमोठ्या वैज्ञानिकांकडून छाननी करविली असती तर काही चांगल्या योजना निश्चितपणेच पुढे आल्या असत्या. पण असे काही केले असते तर एखादी योजना सर्वसम्मत होऊन कार्यान्वित व्हायला निदान दोन तीन वर्षे तरी लागली असती. पण नेहरूंना जागतिक कीर्ती मिळविण्याची हाव होती व जे काम प्रदर्शनीय नाही ते करण्यात स्वारस्य वाटत नव्हते. 'ठिकठिकाणच्या टोलेजंग प्रयोगशाळा केवळ वैज्ञानिकच नव्हेत, प्रवासीदेखील पाहतील व एक ताजमहाल बांधल्याने शहाजहानची जी किर्ती झाली त्याच्या अनेक पटींनी जास्त आपली जगात किर्ती होईल' असे नेहरूंना वाटत होते. झटपट आंतरराष्ट्रीय किर्तीची हाव हा नेहरूंच्या चारित्र्याचा एक कच्चा दुवा व राष्ट्रावर त्यांनी आणलेल्या आपत्तीचे प्रमुख कारण होते.

राष्ट्रीय प्रयोगशाळातील कोणकोणती सामग्री वापरली गेली याची चौकशी झाली तर पुष्कळशी कायमची कपाटातच बंद राहिली असे आढळून येईल असे मला ज्या थोड्या खात्यांचा अनुभव आहे त्यावरून वाटते.

सान्या स्वराज्यकाळामध्ये या टोलेजंग प्रयोगशाळातून एक सूर्यचूल तयार झाली. अणुभौतिकीचा कार्यक्रम ५० सालाच्या आसपासच सुरू झाला होता. पण प्रत्यक्ष अणुस्फोट १९९९ साली झाला. 'अणुबाँब आधीच तयार होता पण आंतरराष्ट्रीय दबावाच्या भीतीने आम्ही तो जाहीर केला नाही' असे म्हणता येणार नाही. कारण अणुशक्तीचे शांततामय उपयोग तरी आम्ही एवढ्या सर्व काळात कोणते करून दाखविले? जितका खर्च झाला तितक्या मोलाचा तरी या प्रयोगशाळांचा उपयोग झाला काय? नेहरूंच्या कन्या इंदिरा गांधी यांनी पंतप्रधान झाल्यावर एका सायन्स

काँग्रेसमध्ये स्पष्टच सांगितले की, 'माझ्या पिताश्रींनी विज्ञानावर जो वारेमाप खर्च खेला तो सर्व वाया गेला. यात जे विदेशी चलन खर्च झाले त्याच्या मुल्याइतकेही काम वैज्ञानिकांनी केले नाही.'

अणुविज्ञानाच्या बाबतीत भारत व चीन यांची तुलना उद्बोधक होईल. चीनने सुरुवातीला अणुकार्यक्रमांला आपला सहकम्युनिस्ट रशिया याच्याकडून मदत मागितली. पण रशियाने तोंडास पाने पुसली, तेव्हा रशियाच काय कोणत्याच राष्ट्रकडून मदत मागायची नाही या निर्धाराने स्वतःच्या बळावर उभे राहून चीनने १९६३ साली म्हणजे भारताच्या तब्बल ३६ वर्षे पूर्वी अणुगोल व उदजनगोल केले.

या उलट आम्हाला कॅनडाने प्रतिकारक दिला. अमेरिकेने गुरूजल दिले तरी आम्ही आणविक इंधन करू शकलो नाही. '१९७२ साली पोखरानमध्ये इंदिरा गांधींनी अणुस्फोट करविला तेव्हाच आमचा अणुबाँब तयार होता अशी शेखी मिरविण्यात येते. पण या स्फोटाबद्दल अमेरिकेने नाराजी दर्शविली तेव्हा अमेरिकन अध्यक्ष कार्टन यांना एका भारतीय पत्रकाराने विचारले, 'चीनने अणुस्फोटच नव्हे तर उदजनस्फोटही केला. तुम्ही त्याबद्दल काही बोलत नाही आणि भारताच्या एका स्फोटावर मात्र आकाशपाताळ एक करता. त्यावर कार्टर म्हणाले 'चीनने आमचे इंधन वापरले नव्हते.'

यानंतर अमेरिकेने गुरूजल देणे बंद केले. त्यामुळे तारापोरचा कारखाना अनेक वर्षे बंद होता.

भारत व चीन ही मानसिक दास्य व मानसिक स्वातंत्र्य यांची स्पष्ट उदाहरणे आहेत हे यावरून दिसत नाही काय?

गळ्यातील घनगडे

बौद्धिक दास्यात आलेला देश वैज्ञानिक काय कोणतीच प्रगति करू शकत नाही. भारतात बौद्धिक दास्याची अनेक लक्षणे आहेत. यापैकी भाषिक दास्याचे विवेचन या लेखात योजले आहे.

'भाषेचा प्रश्न केवळ भावनात्मक आहे. देशासमोर उपासमारीचा, दहशतवादाचा वगैरे अनेक ज्वलंत प्रश्न असताना भाषेसारखा केवळ भावनात्मक प्रश्न उपस्थित करणे बरोबर नाही' असा स्वभाषेच्या समर्थकाविरुद्ध आक्षेप घेतला जातो. यावर माझा प्रतिप्रश्न असा आहे की स्वभाषाच्या उपयोगाची मागणी करणे भावनांप्रेरित आहे व इंग्रजीची मागणी करणे भावनांप्रेरित नाही काय? आपल्या भाषांच्या जागी इंग्रजीचा वापर करावा या मताला भावनेशिवाय कोणताही सुबुधद आधार नाही. 'आपल्या तोंडी इंग्रजी आल्याने लोक आपल्याला इंग्रज समजतील व जगात आपली प्रतिष्ठा वाढेल. आम्ही गावंढळ, काला आदमी आई/बाबा नसून डॅडी मम्मी असलेले साहेब आहोत' ही निर्बुध्द भावना आपल्याला डॅडी / मम्मी म्हटलेले ऐकून उत्पन्न होते हे इंग्रजीच्या आकर्षणाचे मूळ आहे.

विज्ञानावर पैसा खर्च केल्याने व वैज्ञानिकांच्या चांगल्या स्तरावरील उदरनिर्वाहाची सोय केल्याने वैज्ञानिकांची संख्या वाढेल पण याला वैज्ञानिक प्रगति म्हणत नाहीत. वैज्ञानिकांची संख्या वाढली म्हणजे विज्ञानाच्या उच्चतम पुस्तकात काय लिहिले आहे ते समजून दुसऱ्यांना समजावून सांगणाऱ्या लोकांची देशातील संख्या वाढली. हे प्रगत विज्ञान वापरण्या इतकी देशाची प्रगती झाली नसेल तर हे वैज्ञानिक बेकार राहतील व त्यांना पोसण्यासाठी समाजाचे धन अनुत्पादक रीतीने खर्च होईल. देशात संगणकच नसेल तर संगणकतज्ज्ञ बेकार राहतील. भारतातील संगणकतज्ज्ञांना भारतात काम मिळत नाही म्हणून ते अमेरिकेत जातात. अमेरिकेने भारतातही आपले कारखाने उघडून भारतीयांना नोकऱ्या देण्याचा उपक्रम सुरू केला आहे. पण अशा तऱ्हेने वैज्ञानिकांना काम मिळाले तर त्या कामाचा लाभ मुख्यतः परकीय कंपन्यांना होतो. त्या भारतात काम करतो अथवा अमेरिकेत त्यांचा नफा अमेरिकेलाच मिळतो. अशाने संगणकतज्ज्ञ बेकार राहण्याचे वाचते पण दैनंदिन कामाच्या स्वरूपापेक्षा अधिक महत्वाचे त्यांचे काम नसते, ते वैज्ञानिक म्हणवत असले तरी वस्तुतः ते कुशल कारागीर आहेत. वैज्ञानिक प्रगतीचा मुख्य निकष मौलिकता म्हणजे जे जगात कुणालाच माहीत नाही असे काहीतरी शोधून काढणे. असे करता येण्यास पुस्तकात काय लिहिले आहे हे सांगता येण्यासाठी ज्या पोपटपंचीची जरूर आहे ती पुरेशी नाही. स्वतः नव्या वाटा शोधू शकणारा विचार करता आला पाहिजे. असे करण्यासाठी स्वतःच्या बुध्दीवर विश्वास पाहिजे. स्वतःच्या बुध्दीवर वा इतर कोणत्याही क्षमतेवर विश्वास असण्यासाठी स्वतःच्या क्षमतांची जाणीव करून देणारे शिक्षण असले पाहिजे. लहानपणापासून 'मी काय, माझे आईबाप काय किंवा माझा समाज काय, सारेच नालायक आहेत, सुधारलेल्या देशांचे अनुकरण करण्याइतकीच आमची लायकी आहे' असे संस्कार मनावर झाले असतील तर जन्मजात बुद्धि असूनही तिचा उपयोग करता येणार नाही. 'शूरोसि कृतविद्योसि दर्शनीयोसि पुत्रक। यस्मिन्कुले प्रसूतोसि गजस्तत्र न हन्येते' ॥ 'हे मुला तू शूर आहेस, शिकलेला आहेस देखणा आहे पण हत्ती मारण्याची महत्वाकांक्षा धरू नकोस कारण ज्या कुलात तुझा जन्म झाला आहे त्या कुलातल्या लोकांच्या कुवतीचे हे काम नाही' असे एक कोल्हीण आपल्या पिलाला सांगते.

स्वराज्या नंतरच्या कालात आमच्या मुलांना हेच सांगण्यात आले आहे. मुलांना दुदैवाने तुमचा जन्म हिंदू म्हणून झालेला आहे. सदैव सगळ्यांच्या लाथा खाणे हाच हिंदूंचा इतिहास आहे. तेव्हा आपण हिंदू आहोत ही लाजिरवाणी बाब विसरा. जे काही हिंदू आहे ते विसरा. यात भाषा व धर्म ही मुख्य आहेत. अडाण्यासारखे 'अरे देवा,' म्हणून नका. 'ओ खाइस्ट' म्हणा. इंग्रजीच आपली भाषा आहे समजू लाग. श्रेष्ठाची भाषा आत्मसात केली तर श्रेष्ठांचे

काहीतरी गुण अंगी येतील.'

इंग्रजी सोडून स्वाभिमान वगैरेच्या निर्बुध्द गोष्टी कराल तर हजारो वर्षे जे झाले तेच होईल. आपल्या अडाणी भाषांमध्ये आम्ही स्वतः विज्ञानाचे ग्रंथ लिहिणे शक्यच नाही. त्यासाठी साहेबांचीच भाषा पाहिजे. ही भाषा वापरल्याने बुद्धि प्रगल्भ होते.'

रोमन साम्राज्यात गुलामांची पध्दत होती. गुलामांच्या गळ्यात एक लाकडी चाक बसवीत. हे चाक गुलामीतून मुक्ति मिळाल्याशिवाय काढले जात नसे. या चाकाची गुलामांना इतकी सवय होई की गुलामीतून मुक्त झाल्यावर देखील ते चाक आपल्या गळ्यातून काढले जाऊ नये अशी ते विनंती करीत.

आमची भाषा नालायक म्हणजे आम्ही नालायक!

ही विनंती अर्थातच ऐकली जात नसे. पण ते गुलाम स्वतः होऊनच तसले चाक आपल्या गळ्यात बसवून घेत. ते चाक गळ्यात नसले तर आपण असहाय होऊ असे त्यांना वाटे. इंग्रजी हे असेच भारतीयांच्या गळ्यात घातलेले गुलामीचे चाक आहे. इंग्रजांनी ते काढले पण ते आम्ही स्वतः पुनः घालून घेतले. कारण हे लोढणे गळ्यात नसेल तर आपण अनाथ होऊ असे संस्कार नेहरूंनी व कॉन्व्हेंट शिक्षणाने आमच्यावर केले आहेत.

Agorophobia म्हणजे उघड्यावर जाण्याची भीती हा एक मनोरुग्णतेचा प्रकार आहे. त्यात व्याधिताला उघड्यावर जाण्याची भीती वाटते व घराबाहेर जायचे तर कुणाच्या तरी साहाय्यानेच जावे लागते. एकटा गेला तर तो गुदमरून बेशुध्द पडतो. वस्तुतः या रूग्णांच्या पायांना वा श्वासयंत्रणेला काहीच झालेले नसते.

ज्या मनावर 'तुम्ही नालायक' 'तुम्ही गुलाम' असे संस्कार पिढ्यान् पिढ्या झालेले आहेत त्यांच्यात क्षमता असल्या तरी त्या प्रकटच होऊ शकत नाहीत.

नेहरूंप्रणीत स्वराज्यात असेच संस्कार भारतीय जनतेवर झालेले नाहीत काय? राज्य करणे हे तुमचे काम नव्हे. या देशात चांगली राज्ये जी झाली ती सर्व परकीय आक्रमकांची होती. लढायचे असेल तर परकीय सरकारच्या सैन्यात नोकरी करून त्यांच्या नेतृत्वाखाली लढा. आपली शस्त्रास्त्रे आपलेच सेनापति व आपले शिपाई असे सैन्य उभारून लढाई करू जाल तर मार खाल. हे तुमचे काम नव्हे ते इंग्रजांचे काम आहे. विज्ञान हे तर आमचे क्षेत्र नव्हेच. आमच्या भाषा विज्ञानाचे शिक्षण देण्यास वा विज्ञानाचे विचार व्यक्त करण्यास देखील नालायक आहेत व कधीच लायक होणार नाहीत. आपण इंग्रजीलाच आपली भाषा समजून वागलो तर विज्ञानाचे र,ट,फ, तरी आपल्याला येईल नाही तर वन्य जमातीप्रमाणेच आमची स्थिती होईल. आमच्या भाषा राज्यकारभाराला नालायक आहेत. कारण राज्य करणे हे आमचे काम नव्हे. ते मुघल / इंग्रज यासारख्या परकीयांचे काम आहे असे संस्कार ज्या मुलावर लहानपणापासून झालेले आहेत त्यांच्यात विज्ञानात नवीन वाटा शोधण्याचा

आत्मविश्वास निर्माण होईलच कसा? आपल्यासमोर आपल्या भाषा उच्चतम विज्ञानाची अभिव्यक्ति करण्यास सक्षम झालेल्या त्याने पाहिल्या वा त्या तशा करण्यास हातभार लावला तरच त्याचा आत्मविश्वास वाढेल. आमच्या भाषा नालायक आहेत व कधीच लायक होऊ शकणार नाहीत असे जो मानतो केवळ आपल्या भाषांनाच नव्हे तर आपले पूर्वज व आपले वंशज या दोघावरही कायमच्या नालायकीच्या शिक्षा मारीत असतो. आमच्या भाषा नालायक आहेत असे म्हणणे व आम्ही नालायक आहोत असे म्हणणे यात फारसा फरक नाही.

इंग्रजीची पोपटपंची करून बुद्धि प्रगल्भ झाली नाही. विज्ञानात कोणी दिवे लावले नाहीत एवढेच नव्हे तर 'स्वभाषात विज्ञानाची पाठ्यपुस्तके लिहिणे हा समुद्रात बादलीभर पाणी टाकण्यासारखा व्यर्थ खटाटोप आहे' असे म्हणणाऱ्यांना इंग्रजीत पाठ्यपुस्तक लिहिण्याची अक्कल देखील आली नाही. मराठीत विज्ञान लिहिण्यात परिभाषेच्या सन्दर्भात जो स्वतंत्र विचार करावा लागला असता तो करण्याची क्षमता येणे तर दूरच. पुढे इंग्रजी प्रकाशकांनी आपल्या ग्रंथावरील मालकी हक्काची जाणीव करून योग्य तो मोबदला मिळाल्याशिवाय आपल्या ग्रंथाचा भारतात वापर करण्यास मनाई केली तेव्हा 'अज्ञाने आमच्या विज्ञानशिक्षणाची दुर्दशा होईल' असे आमच्या शिक्षणतज्ज्ञांनी रडगाणी गाण्यास सुरुवात केली.

'भाषा हे समाजाचे अविभाज्य अंग आहे. कोणत्याही एका समाजाची भाषा ही दुसऱ्या एखाद्या समाजाची भाषा होऊ शकते'. असे एकही उदाहरण साऱ्या इतिहासात नाही. अरबस्तानपासून आग्नेय आशियापर्यंत आपला धर्म टाकून राजकीय सत्तेच्या प्रभावाने नवीन धर्म स्वीकारणारे १०७ कोटी मुसलमान आहेत. पण यापैकी कोणाचीही स्वतःची भाषा नष्ट होऊन त्यांची जागा अरबी भाषेने घेतली नाही. बंगला देशाला त्याने सोडलेल्या हिंदू धर्माचे प्रेम नाही एवढेच नव्हे तर त्याबद्दल घृणा आहे. पण त्याची अस्मिता ही बंगालीच राहिली आहे. तिची जागा अरबीला घेता आली नाही.

भाषा टाकताच येत नाही

आफ्रिकेतील काही लोकांनी आपली भाषा सोडून इंग्रजीला आपली भाषा करण्याचा प्रयत्न केला. पण त्यांच्या तोंडी इंग्रजी इतकी बदलली की ती इंग्रजाला कळू शकत नाही. तिचे इंग्लिश असे वेगळेच नाव पडले. पिजन इंग्लिश वापरणाऱ्यांना इंग्रजांचे इंग्रजी समजणार नाही. तात्पर्य भाषेचे प्रत्यारोपण होऊ शकत नाही. महाराष्ट्रातले काही लोक इंग्लंडमध्येच स्थायिक झाले तर त्यांची भाषा मराठीऐवजी इंग्रजी होईल पण सारा त्या महाराष्ट्र सोडून इंग्लंडमध्ये राहू शकत नाही. तसे झाले तर मराठी माणूस इंग्रजीभाषी होण्याऐवजी इंग्रजी मुलेच मराठी बोलू लागली आहेत. तात्पर्य कितीही 'कॉन्व्हेंट कल्चर' वाढविले तरी मराठीपासून महाराष्ट्राची सुटका नाही व मराठी नालायक असेल तर महाराष्ट्रच नालायक आहे

व ही नालायकी कधीच नष्ट होण्यासारखी नाही असे मानावे लागेल.

देशी भाषावरील या नालायकीच्या आरोपात जराही तथ्य असते तर गेल्या ५० वर्षांत देशी भाषा नष्ट करण्यासाठी जे नेहरूवादी प्रयास झाले त्यातून काही बरे होण्याचा संभव होता. पण देशी भाषावरील नालायकीच्या आरोपात व इंग्रजी भाषेच्या स्तुतिपाठांत काडीचेही सत्य नाही. वस्तुतः विज्ञानाचा भाषेशी काही संबंधच नाही. न्यूनचे भाषांतर जगातील कोणत्याही भाषेत होऊ शकते व इंग्रजी वा लॅटिन आल्याशिवाय न्यून कळणार नाही असे कोणत्याही वैज्ञानिकाला वाटत नाही. उलट इंग्रजी न आले तर शेक्सपीअरचे मर्म कळू शकणार नाही असे कोणत्याही वैज्ञानिकाला वाटत नाही. उलट साहित्यात आहे, विज्ञानात नव्हे. जगातील शेकडो भाषात विज्ञान व्यक्त करण्याचे प्रयोग झाले. त्यातल्या अमुक भाषेत विज्ञान व्यक्त होऊ शकत नाही असे ऐकिवात नाही. रशियामध्ये चौदा भाषा आहेत. त्या सर्वांत विज्ञान शिकविले जाते. रशियातील सर्व लोक रशियन भाषेत विज्ञान शिकतात ही समजूत चुकीची आहे. जगातल्या सगळ्याच भाषांना जे साधले ते मराठीला साधणार नाही असे म्हणणारे लोक गुलामगिरीने अंध झालेले आहेत.

जगातील ४० टक्के वैज्ञानिक वाङ्मय इंग्रजीत उपलब्ध आहे असे सांगतात. पण ही गोष्ट दुसऱ्या महायुद्धानंतर घडलेली आहे. त्यापूर्वी फ्रेंच व जर्मन भाषात इंग्रजीपेक्षा अधिक वैज्ञानिक वाङ्मय होते. म्हणजे ही प्रत्यही बदलणारी गोष्ट आहे. तिच्यावरून आपण आपल्या शिक्षणाचे स्वरूप ठरवू शकत नाही. हे स्वरूप बदलणारे असल्यामुळे एकट्या इंग्रजीवरच भर न देता जगातली कोणतीही भाषा असो ती जाणणारे निदान हजारदोन हजार तरी लोक भारतात असले पाहिजेत अशा हेतूने भाषांचे शिक्षण आखले पाहिजे.

दुसरी गोष्ट केवळ विज्ञानाच्या ज्ञानासाठीच भाषा शिकण्याची जरूर असते असे नाही. महाराष्ट्रात ख्रिस्ती धर्माचा प्रचार करणाऱ्या लोकांना मराठी येणे आवश्यक आहे म्हणून ऑक्सफर्डमध्ये मराठी देखील शिकविले जात असे. जिचा आपल्याला उपयोगच नाही अशी भाषाच जगात नाही. आपल्याला आयुष्यात काय करायचे आहे यावर कोणत्या भाषेचा आपल्याला उपयोग आहे हे ठरत असते. यच्चयावत् सर्व विद्यार्थ्यांना इंग्रजी शिकायला लावणे हा पैशाचा व वेळेचा व्यर्थ अपव्यय आहे. सरकारी कामात व शिक्षणात सर्वत्र स्वभाषा वापरल्या गेल्या तर ज्यांना संशोधनात जन्म घालवायचा आहे अशा लोकांखेरीज कुणाला इंग्रजी शिकण्याची जरूर नाही व त्यांना देखील इंग्रजी शिकलेच पाहिजे असे नाही. कोणती तरी एक जागतिक भाषा शिकल्याने काम भगण्यासारखे आहे.

ज्याची उपयोगिता इतकी निम्न दर्जाची आहे. त्या इंग्रजी शिक्षणावर गेली पन्नास वर्षे देशाची सारी शैक्षणिक साधने खर्च होत आहेत. पण केवळ अनावश्यक खर्च एवढेच त्याचे स्वरूप नाही.

त्याचा परिणाम भारताचे सारे भविष्य अंधकारमय करण्यात झाला आहे. आपण व आपले राष्ट्र नालायक आहे अशी भावना या शिक्षणाने राष्ट्राच्या नागरिकांत रूजली आहे. ही भावना ज्या राष्ट्रात रूजली त्या राष्ट्राला काही भवितव्य असू शकत नाही.

पुनरुज्जीवनवादच हवा

राष्ट्राच्या उत्कर्षापकर्षाचा इतिहास पाहता असे दिसून येईल की कोणतेही राष्ट्र कायमचे वैभवशाली वा कायमचे दैन्यशाली राहिलेले नाही १९ व्या व विसाव्या शतकात ज्या ब्रिटनची जगाची सम्राज्ञी म्हणून किर्ती होती त्याच ब्रिटनवर शेकडो वर्षे रोमन व फ्रेंच लोकांनी राज्य केले होते. ब्रिटनच्या भरभराटीचा इतिहास सुमारे ५०० वर्षांचा आहे. ज्या रोमचे जगभर साम्राज्य होते त्या रोमची गेल्या सहस्रकातील दशा दयनीय होती व रोमचे वारसदार जे इटली ते पारतंत्र्यात रखडत होते.

तुर्कस्तानाने काही शतके मोठे साम्राज्य भोगले पण पहिल्या महायुद्धानंतर ते युरोपच्या कोपऱ्यातले एक दुखणाईत राष्ट्र म्हणून ओळखले गेले. ख्रिस्तपूर्व हजार ते ख्रिस्तोत्तर १००० हा दोन हजार वर्षांचा काळ भारतासाठी सर्वच क्षेत्रात वैभवाचा काळ होता. या काळात आग्नेय व पूर्व आशियात हिंदूंची मोठमोठी साम्राज्ये होती. इस्लामच्या उदयानंतर अरबांनी उत्तर आफ्रिका व दक्षिण युरोप यावर आपले अधिराज्य स्थापन केले व जीवनाच्या सर्व क्षेत्रात आघाडी मारली. पण आज त्यांना इवलेसे इस्त्रायल लाथा मारीत आहे.

या उत्कर्षापकर्षाच्या इतिहासावरून एकच राष्ट्र भरभराटे तेव्हा त्याचे नागरिक गुणसंपन्न असतात व जेव्हा त्याचा अधःपात होतो तेव्हा ते आपले गुण हरवून बसलेले असतात असे दिसून येते. गुण तेच पण विशिष्ट मनोवृत्तीमुळे ते कार्यप्रवण होतात व दुसऱ्या विशिष्ट मनोवृत्तीमुळे त्यांना मरगळ येते. इस्लाम हे अरब व तुर्कांच्या उत्थानाचे कारण सांगता येईल. संस्कृत भाषा व तिच्यातील वाङ्मय निर्माण करणारी मनोवृत्ती हे भारताच्या उत्थानाचे कारण सांगता येईल. व्यापार व विज्ञान यातील यश हे युरोपच्या उत्थानाचे कारण सांगता येईल. विजिगीषु धर्म उच्च दर्जाचे कलात्मक व साहित्यिक वातावरण व्यापार व विज्ञान यातील यश यांनी जीवनात एक प्रकारची ईर्ष्या निर्माण होते. व त्यामुळे माणसाचे गुण कसास लागतात. तामिळ लोक मोठे लढवय्ये म्हणून अलीकडच्या इतिहासात प्रसिध्द नव्हते. पण श्रीलंकेतील अवमानामुळे त्यांचा स्वाभिमान डिवचला गेला व तामिळ महत्तेच्या कल्पनेने भारलेल्या तामिळांनी एका प्रस्थापित सरकारविरुद्ध दशकानुदशके लढा दिला. विजयाची ईर्ष्या निर्माणारे असे काही तर राष्ट्राच्या उत्कर्ष होतो नाही तर त्यात असलेले गुण देखील नसल्यासारखेच होतात. 'तुम्ही जातीचेच नालायक आहात व इंग्रजांचे अंकित म्हणून राहण्याशिवाय तुमच्याने असेल पराक्रम होणे नाही' असे ज्या शिक्षणाचे पालुपद आहे त्याने देशाचा वैज्ञानिक विकास होईल अशी आशा करणे व्यर्थ

आहे.

भाषा ही इतर साधनासारखी नाही, ती समाजाचे अविभाज्य अंग आहे व म्हणून कोणाच्याही भाषेला नित्यासाठी नालायक ठरविणे म्हणजे ती भाषा बोलणाऱ्यांना नालायक ठरविणे होय.

लोकहितवादी व त्यांचे आधुनिक अवतार नेहरू समजतात त्याप्रमाणे हिंदू खरोखरीच सर्वतोपरी नालायक असतील व इंग्रज सर्वतोपरी आणि कायमचे त्यांच्या शतपट श्रेष्ठ असतील तरी 'तुम्ही सतत विठ्ठल असे नामस्मरण करण्याऐवजी इंग्रज इंग्रज म्हणून स्मरण करा' हा लोकहितवादी व नेहरू यांचा उपदेश हिंदूंच्या भल्याचा नाही. हिंदू सर्वतोपरी नालायक असले तरी इंग्रजांचे स्तुतिपाठक व गुलाम होण्याने त्यांचा उद्धार कसा होईल? पातन्त्र्यपूजा हा एखाद्या राष्ट्राच्या अभ्युदयाचा मार्ग असू शकतो काय?

इंग्रजांशी आपण हरलो याचा अर्थ इंग्रजांच्या मानाने आपण कमी पडलो एवढा आहे. पण यावरून आम्ही सर्वस्वी नालायक आहोत व असेच राहू असे ठरत नाही. कुस्तीत एक मल्ल पडणारच. यावरून पडलेला मल्ल हा मल्ल नसून एक अपंग आहे असे ठरत नाही. एखाद्या देशाचा पराभव झाला म्हणजे त्याच्या भाषा, वाङ्मय सामाजिक चालिरिती, धर्म वगैरे सर्वच निन्द्य व त्याज्य आहे व ते बदलल्याशिवायतचा त्याचा उद्धार होणे शक्य नाही. असे ठरत नाही. भारत सुमारे दोन हजार वर्ष जगातील अग्रगण्य देश म्हणून तळपत होता. याचे कारण त्या काळात त्याचे विज्ञान कलाकौशल्य, तात्त्विक विचार व सामाजिक चालीरिती या भारतीयाना वैभवशाली जीवन जगण्याची ईर्ष्या निर्माण करणाऱ्या होत्या. तसे नसते तर भारतीय धर्मप्रचारकांनी युरोपात हंगेरीपर्यंत व आशियात जपानपर्यंत जाऊन धर्मविजय केला नसता व भारतीय वीरांनी हजारो मैल समुद्रपार जाऊन आग्नेय आशियात मोठमोठी साम्राज्ये स्थापिली

नसती. संस्कृत भाषेचे पुनरुज्जीवन तक्षशिला नालंदा वगैरे विश्वविद्यालयांची पुनर्स्थापना, संस्कृतनिष्ठ अशा शुद्ध देशी भाषामध्ये अगदी अद्ययावत् विज्ञान व साहित्य जुन्या कलांचे पुनरुज्जीवन व नुतनीकरण या सगळ्यांवर स्वतंत्र भारताने लक्ष्य केंद्रित केले असते तर आज निदान चीनइतका तरी तो निश्चितच प्रगत झाला असता. कारण अशा वातावरणातच चीनने आघाडी मारली व पूर्वी भारताचा वैभवशाली इतिहास बहरला.

वरील सर्व विचाराला नेहरू पुनरुज्जीवनवाद म्हणून हेटाळीत व कोणत्याही देशाचा हमखास अधःपात घडवून आणणारी जी पारतन्त्र्यपूजा तिची भलावण करीत.

नेह्रूयुगातील भारताच्या अधःपाताची कारणमीमांसा जैविकीतले एक उदाहरण उपयोगी पडण्यासारखे आहे. स्त्रीपुरुषा व्यतिरिक्त तृतीयलिंगी व्यक्तींचा एक वर्ग आहे. ज्याचे जननेंद्रिय धड ना पुरुषाचे असते ना स्त्रीचे त्यांना तृतीयलिंगी म्हणतात. हे लोक सर्वसाधारण स्त्रीपुरुषाप्रमाणे संभोग करून प्रजोत्पत्ति करू शकत नाहीत हाच फक्त त्यांच्यात एक दोष असतो. पण बाकी कोणत्याही बाबतीत ते अपंग नसतात. ते बुध्दीत वा शारीरिक सामर्थ्यात इतर स्त्रीपुरुषापेक्षा कमी नसतात. ते जर तृतीयलिंगदर्शक पोषाख करून राहिले नाहीत. व आपण भिन्नलिंगी आहोत हे दाखविण्यासाठी मुद्दाम तसे हावभाव करणार नाहीत तर कोणाला ते ओळखूही येणार नाहीत एवढेच नव्हे तर त्यांच्यातूनही वकील, डॉक्टर, वैज्ञानिक व राजनैतिक निघू शकतील. पण जन्मल्यापासून त्यांच्यावर 'तुम्ही कशासाठीच लायक नसलेले लोक आहात' असे संस्कार केल्यामुळे त्यांच्या क्षमतांचा उपयोगच होत नाही. स्वातंत्र्योत्तर काळात असाच अनुभव आपण घेत आहोत हेच खरे!

